

ІСТОРИЧНІ ВІХИ ГЛУХІВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Мошик І.В., канд. іст. наук
(Національний заповідник «Глухів»)

У статті досліджуються проблеми створення, становлення та функціонування Глухівського краєзнавчого музею, його фондова, науково-дослідна та культурно-просвітницька діяльність в різні історичні періоди існування.

Ключові слова: музей, історичні періоди, науково-дослідна та культурно-просвітницька діяльність

Послідовний процес національного і культурного відродження України зумовлює необхідність залучення і осмислення безцінного духовного потенціалу, набутого минулими поколіннями. У цьому контексті особливу увагу привертає діяльність музейних закладів, які зберегли і донесли до нащадків унікальні пам'ятки історії та культури, яскраво демонструючи надзвичайну обдарованість та самобутність українського народу, що є важливим засобом піднесення його національної свідомості.

Проблема створення та функціонування Глухівського краєзнавчого музею досліджувалася місцевими краєзнавцями та науковцями інших регіонів в контексті розгляду питань діяльності відомих політичних та громадських особистостей української історії [1; 2]; аналізу регіональних археологічних експедицій середини 20-х – початку 30-х років [3; 4]; характеристики фондових предметів музею [5; 6]; краєзнавчих розвідок [7; 8]. Узагальнююче ж наукове дослідження із зазначеної теми відсутнє донині.

Глухівський краєзнавчий музей є відомим науково-дослідним осередком та культурно-просвітницьким центром Сіврешини. Історія створення музею сягає початку ХХ ст і завдячує двом неординарним особистостям, поціновувачам українських старожитностей:

глухівчанину, нащадку гетьманського старовинного роду, земському лікарю Петру Дорошенку, та знаному юристу, відомому досліднику-українознавцю Михайлу Шугурову.

На початку ХХ ст. місто потребувало створення власного музею, адже славна історія столиці Гетьманщини, центру політичного життя України ХVІІІ ст. зумовлювала його необхідність. Восени 1901 р. раптово помер М.Шугуров, який в останні роки працював головою Ніжинського окружного суду. Друкуючи некролог у «Киевской старине», О.Лазаревський бідкався, що рідкісна бібліотека небіжчика, його колекції можуть розсіятись і зникнути [1]. Проте 20 вересня 1902 р. на зборах глухівського повітового земства голова повітової управи В.Амосов зачитав листа вдови померлого Н. Шугурової, в якому вона, виконуючи волю чоловіка, пропонувала земству прийняти в дарунок його бібліотеку, зібрання гравюр і давніх документів, які стосувалися місцевого краю. В колекції наховувалося 114 фотографій (фотопортрети, етюди, знімки архітектурних пам'яток тощо), 53 гравюри і фототипії, 1348 книг, з них 932 книги з історії України [2, 42]. На цих же зборах П.Дорошенко висловив пропозицію відкриття у Глухові краєзнавчого музею. Гласні земства підтримали колегу, оперативно передавши

питання для подальшого розгляду в комісію з народної освіти. Через три дні П.Дорошенко, який був членом цієї комісії, в доповіді на зборах земства, що тривали, виклав програму створення музею. У першому пункті зазначалося: «Имея в виду собрать и сохранить от уничтожения различного рода памятники местной старины как вещественные, так и письменные, Глуховское уездное земское собрание учреждает «Собрание предметов местной старины» [1].

Основу музейної колекції склав дарунок М.Шугурова, також до зібрання увійшло 88 предметів археології з розкопок Воргольського городища (зараз Кролевецький район Сумської обл.) [2, 42]. Колекція поповнювалася за рахунок дарунків як дворян меценатів, так і бідніших верств населення. Зокрема, П.Скоропадський, майбутній гетьман, подарував два старовинні портрети – гетьмана І.Скоропадського та його дружини Насті, В.Амосов – колекцію старовинних монет вартістю близько 2 тис. крб., Олександр Фон-дер-Бріген – ряд цінних документів, селянин Гаврило Шемшук – знайдені кісті допотопних тварин та меч із криці [1].

Розмістити музей вирішили у новозбудованому будинку земської бібліотеки, в одній із чотирьох його кімнат. Після закінчення внутрішнього оздоблення будинку, 18 червня 1903 р. приміщення було освячене і краєзнавчий музей розпочав свою роботу. Розміщенням експонатів, оглядом їх публікою відала земська управа з тою лише умовою, що видача документів та предметів на руки ні під яким виглядом не допускалася. Окремого завідувача музею не було. Огляд предметів старовини та мистецтва проводився завідувачим земською бібліотекою.

До 1917 р. музей значно розрісся за рахунок надходжень від місцевих жителів. З 1917 по 1920 рр. частина експонатів була розкрадена. Більшу ж частину колекції та бібліотеку вдалось

врятувати завдяки зусиллям ректора Глухівського інституту народної освіти К.П. Ягодовського [7, 2]

У 1920 р. музей відновив свою роботу у колишньому приміщенні Дворянського зібрання. До 1925 р. ним по-

чергово керували учителі Іваницький, І.А. Часовников, Конопля та викладач інституту О.В. Малинашевський. Саме в цей час почалося систематичне збирання культурних цінностей. У 1920 р. з маєтку Кочубеїв у с. Ярославці Глухівського повіту надійшли залишки Кочубеївського музею, предмети домашнього вжитку: меблі, мармур, художня бронза, порцелянові вироби відомих зарубіжних та вітчизняних заводів. У 1922 р. з с. Волокитине Глухівського повіту вчителем В.І. Риженком був перевезений музей порцелянових виробів заводу А.Міклашевського. Населення села було проти цього і погрожувало відбити музей, тому для охорони під час перевезення, було залучено 45 курсантів військової школи з кулеметом [2, 43].

Виключно важливу роль у розвитку історичного краєзнавства відіграли місцеві музеї у 20-х роках, коли вони стали справжніми науковими осередками. Революційні події змусили значну частину вчених залишити великі міста і оселитися у провінції, куди вони перенесли кращі наукові традиції, своє світобачення та духовні цінності. Саме тут відомі діячі науки і культури втілювали в життя свої ідеї, наукові проекти. У провінційних музеях працювали фахівці з університетською

освітою. Активна їх співпраця розпочалася в галузі археології.

На середину 20-х років припадає початок науково-дослідної роботи Глухівського окружного музею, який на той час очолював колишній викладач історії та географії чоловічої гімназії В.А.Мальченко. За півтора роки його керівництва (квітень 1925 – жовтень 1926 рр.) був проведений комплексний огляд городищ та курганів навколо міста, здійснені розкопки в історичній частині Глухова, де колись знаходилась будівля Малоросійської колегії, гетьманський палац, Успенський жіночий монастир [2, 43]. З 15 жовтня 1926 р. музей був згорнутий, колекції розміщені у двох кімнатах, проте В.А. Мальченко продовжив навесні розвідки середньовічних пам'яток, зокрема Глухівської фортеці, брами, жіночого монастиря та палаців гетьманів, підземних ходів міста [4, 331].

У повідомленні про музей станом на 1927 р. зазначалося: «Палеолітична та неолітична доба (у археологічному відділі) представлені досить слабо. Крім невеличкого числа крем'яних наконечників, молотків, сокир і пряселець – майже немає нічого. Але вони досить цікаві, хоча би вже тим, що знайдено їх тут же, на Глухівщині, а саме в селі Воргли і Слоуті. Є також декілька кісток мамута, що їх знайдено в Полошках, Воргли, Новій Слобідці і Холопкові. Досить інтересна знахідка, що її доставлено з під Скорошitiesького монастиря, це речі печерного оленя. Здобуто їх за час торф'яних розробок. Там же біля річки, метра на 1 ½ під землею, вірніше під торфом знайдено якогось моста. З якого часу й що він з себе уявляє не в'яяснено й досі. Чимало зібрали також і різного роду зброї. Частина з нього розкопано в Глухівських валах, а частина перейшла сюди з поміщицьких музеїв, що в багатьох були при маетках» [4, 332].

Нумізматична колекція музею була досить вагомою як для рівня провінційного закладу: «Є в ньому (нумізма-

тичному відділі) не тільки російські, чи українські з київської доби, але й закордонні чужоземні, чи то арабські, чи які інші монети. Треба сказати, що він (відділ) поповнюється досить помітно. Так, нещодавно в Есманському районі знайдено невеличкий скарб під час оранки свого городу місцевим селянином. Що це за клад і яким чином він міг бути біля самої поверхні, так і не в'яяснено. З доставлених до Музею, за 8-ми рубльовою компенсацією, безумовно, – 1500 приблизно монет, що містилися в невеличкому глиняному горщику, який під плугом розлетівся на дрібні шматочки, – уявити їхнє походження дуже важко. Взагалі більша частина цих нумізматичних експонатів знайдена так само на Глухівщині, або в його околицях, або в таких і біля таких як Шістка та інші» [4, 332].

До 1928 р. в музеї нараховувалося 4600 експонатів. Найбільш цінні з них – твори живопису та графіки російських і зарубіжних майстрів, таких як К.Брюлов, А.Бенуа, Г.Нарбут, Феррарі, Премацці; кахлі Абрамцевської майстерні, колекція візантійських, іудейських, давньогрецьких та російських монет XVI-XX ст., предмети козацького побуту [8,85].

Масштабні археологічні дослідження на території Глухівської округи відбулися у 1927-1933 рр., коли посаду завідувача музею обіймав Я.М. Морачевський. Навесні 1927 р. він виїхав на місце виявлення місцевим селянином у с. Вікторовому крем'яної сокири. На літо 1927 р. Яків Миколайович запланував роботу по дослідженню пам'яток неоліту по р. Сейм Глухівського округу та р. Десна біля Новгород-Сіверського, але через брак коштів була зроблена тільки розвідка до Пирогівки. Під час прокладання в Глухові водогону протягом 1926-1927 звітного року систематично досліджувалися канали, й археологічні знахідки поповнили колекцію музею. Також було оглянуто провалля на вул. Радянській та підвал зруйнованого будинку XVIII ст. для перевірки

відомостей про існування там таємного підземного ходу [4, 332].

У 1928 р. за дорученням Антропологічного комітету ВУАН була організована археологічна розвідка по річках Есмани, Ворголу та Сейму до Путівля за участю колег з Конотопського музею. Головним завданням експедиції було обстеження городищ кам'яного віку [3, 200]. У серпні 1929 р. Я.М. Морачевський разом зі студентом Глухівського педтехнікуму С.О. Литвином провів польові дослідження поверхневого археологічного матеріалу по берегах річок Клевені, Свізі, Локні, Івоту з метою вивчення давньоруських городищ. Під час експедиції Я.М. Морачевський вів записи та знімав плани досліджених об'єктів. Збереглося чотири щоденника його експедицій до яких окрім записів входять плани, малюнки, акварелі, мапи [2, 43]. Наступного року були обстежені дюни в Семенівському районі. У 1931 р. було відряджено експедицію по Глухівському, Шосткинському, Хільчанському та Понорницькому районах в пошуках доісторичних артефактів, а наступного 1932 р. Я.М. Морачевський брав участь у дослідженнях Мізинської палеолітичної експедиції, проводив шкільні екскурсії на місці розкопок [3, 201].

У березні 1930 р. постановою Президії Глухівського окружного виконкому партії приміщення, де розташовувався музей віддали для потреб дослідної станції прядильних культур, а музейну експозицію відкрили у Трьох-Анастасіївській церкві [9, 205], трохи пізніше його перемістили до будинку по вул. Спаській, 20 [7, 3]. Функціонував музей навіть у роки Великої Вітчизняної війни. У 1943 р. стрімкий наступ радянських військ не дав змоги німцям забрати експонати. Вивезено було тільки триметрову бронзову статую генерал-губернатора Малоросії П.О. Румянцова-Задунайського. Місцеві хлопчачки зуміли викрасти відбиту голову пам'ятника і після війни повернули її до музею [2, 43]. Директором у воєнний час був П.С. Прокопенко.

Після звільнення міста на посаду директора музею була призначена К.М. Костелова, учасник партизанського руху. Проте, у повоєнний період музей не зміг пристосувати свою експозицію до ідеологічних потреб радянського суспільства, адже його експонати не відповідали рівню кон'юнктурного запиту. В додаток до цього у директора музею склалися напружені відносини із завідувачим районним відділом культури, що остаточно вирішило подальшу долю установи. Відповідно до наказу міністра культури УРСР № 478 від 21.05.1954 р. була припинена діяльність Самбірського, Яворівського, Старо-Костянтинівського, Новгород-Сіверського, Глухівського краєзнавчих музеїв та Дергачівського меморіального комплексу А.М. Матющенка як музеїв, що не мають належних фондів для утворення експозицій і не відповідають у зв'язку з цим зростаючим потребам населення. Згідно з розпорядженням виконкому Сумської обласної ради депутатів трудящих № 186-р від 31.05.1954 р. фонди, інвентар, обладнання та бібліотеку Глухівського краєзнавчого музею було передано Сумському краєзнавчому музею і розподілено між краєзнавчим та художнім музеями, а приміщення – Глухівській районній бібліотеці [6, 189].

У 1973 р., майже через двадцять років після ліквідації, завдяки зусиллям місцевих жителів був створений у Глухові музей на громадських засадах, проте жоден експонат зі старого музею у той час до експозиції так і не повернувся. Багаторічні поневіряння музею по всьому місту (за час функціонування він змінив кілька адрес) наклали свій відбиток на відношення до нього місцевої влади. Особливо позначилося це на збереженості експонатів. Дві останні адреси, за якими знаходився музей (точніше його фонди), взагалі не відповідали ніяким нормам музейного приміщення. Внаслідок цього багато експонатів постраждало від надмірної вологи (особливо книги), від частих перевезень і навіть пожежі [2, 43].

У 2001 р. музей отримав достойне приміщення. Це відреставрована заповідником споруда Дворянського зібрання – пам'ятка архітектури та містобудування, зведена у 1811 р. У грудні 2002 р. розпочала свою роботу новостворена експозиція до якої увійшли два експонати колишнього музею – штоф XVIII ст. та штандарт м. Глухова 1878 р., передані на тимчасове зберігання Сумським обласним краєзнавчим музеєм. Це все, що вдалося повернути із багаточисленних втрачених фондів.

Створення музею у Глухові було

зумовлене рядом чинників, перший з яких ґрунтувався на тому, що глухівщина є однією з найцікавіших територій Лівобережжя в контексті українського державотворення. Велика кількість матеріалів та їх історична і культурна цінність давали можливість сконцентрувати музейну установу саме в Глухові, оскільки тут можна було ґрунтовно і цілісно відобразити особливості цього регіону. Важливим було і прикордонне розташування міста, що в подальшому використовувалося у туристичній та культурно-просвітницькій діяльності закладу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Петров Г. Вони з тих, що уміли берегти Україну // Панорама Сумщини 13 березня 1993 р.
2. Коваленко Ю.О. Меценати і колекціонери історії Глухівського музейництва. (До 100-річчя Глухівського краєзнавчого музею) // Археологічний літопис Лівобережної України. – 2002. – № 1. – С. 42-43.
3. Дмитренко Н.М. Археологічні дослідження місцевих музеїв Північного Лівобережжя (у 20-х роках ХХ ст.) // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Київ-Глухів, 2009. – Випуск 2. – С. 198-201.
4. Пудовкіна А.С. Глухівський музей в археологічних дослідженнях 1920-х рр.. // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – Київ-Глухів, 2010. – Випуск 3. – С. 330-332.
5. Мажуга В.М. Унікальна нагорода //Збереження історико-культурних надбань Глухівщини. Матеріали першої науково-практичної конференції (18 квітня 2002 р.). – Глухів, 2002. – С. 94-95.
6. Мажуга В.М. Чи можливо повернути музейну колекцію? // Сіверщина в контексті історії України. Збірник наукових праць. – Суми, 2007. – С. 188-189.
7. Сбітний І.І. Глуховський краєведческий музей отмечает юбилей // Соборний майдан. – липень-серпень 2012 р. – № 4(52). – С. 2-3.
8. Гольдербигер Н.Л. Из истории Глуховского краеведческого музея (1902-1941) // Північне Лівобережжя та його культура XVIII – початку ХХ ст. Матеріали наукової конференції. – Суми, 1991. – С.84-86
9. Державний архів Сумської області – Ф. Р-2322., – оп. 2., – спр. 12., – 265 арк.

Мошик І.В. *Исторические этапы Глуховского краеведческого музея. В статье исследуются проблемы создания, становления и функционирования Глуховского краеведческого музея, его фондовая, научно-исследовательская и культурно-просветительская деятельность в разные исторические периоды существования.*

Ключевые слова: музей, исторические периоды, научно-исследовательская и культурно-просветительская деятельность.

Moshik I.V. *Historical stages of Hlukhiv museum of local lore. In article problems of creation and functioning of museum of local lore, its share, research and cultural and educational activity during the different historical periods of existence are investigated.*

Keywords: museum, historical periods, share, research cultural and educational activity